

LÉVI-STRAUSS, CLAUDE (1908-)

Darko Polšek

(Objavljeno u Vince, R. (ur.) 1995. *Velikani naše epohe*, Zagreb: Biblioteka Hrvatski radio)

Claude Lévi-Strauss, francuski antropolog i filozof rođen je u Bruxellesu u Belgiji 28. XII. 1908. Prvi znanstveni stupanj obranio je u Parizu te je uskoro primljen na sveučilište u Sao Paulo u Brazilu. U Južnoj Americi ostao je do 1939., najveći dio drugog svjetskog rata proveo je u SAD te se 1948. vratio u Pariz. Danas drži katedru antropologije na College de France. Premda je nedvojbeno jedan od najvećih antropologa našeg doba, antropologiji je pridonio uglavnom na filozofskim, pa čak i spekulativnim područjima te struke. No koliko je god njegova etnografska rasprava gusto tkana, ona počiva na plitkim temeljima terenskog rada. Štoviše, jedan od mnogih uzroka njegova visokog statusa u suvremenom akademskom svijetu upravo je i taj antiempirizam i njegov vrlo uspješan pokušaj da ponovno ustanovi racionalističko i intelektualističko gledište u društvenim znanostima. On se ponajprije određuje kao glavni lik pokreta poznatog kao strukturalizam, koji je dominirao intelektualnim svijetom Britanije, SAD i zapadne Europe od kraja pedesetih do početka osamdesetih godina ovoga stoljeća i koji je tek nedavno počeo pokazivati znakove gubljenja zamaha. Privremeni boravak u New Yorku omogućio je Lévi-Straussu da mnogo dozna ne samo o strukturalnoj lingvistici takozvane praške škole nego i o pionirskim radovima na polju kibernetike i informacijske teorije, koja se uglavnom povezuje sa Shannonom. Lévi-Strauss je kombinirao nove uvide matematičke teorije komunikacije s načelima sosirovske lingvistike i rezultat toga primijenio na poredbama proučavanja društva i kulture. Ta stvaralačka sinteza omogućila je generalizirati "strukturalizam" kao njegovo vlastito postignuće. Unatoč izvornosti svoga pristupa, njegov rad uvijek je ležao u srcu tradicionalne socijalne antropologije: srodstva, religija i mit. Osnovne strukture srodstva (Pariz, 1949.) dovele su u pitanje i na mnogo načina potkopale prijašnje analize. Među glavnim temama te opsežne studije jesu: dihotomija priroda/kultura, zabrana incesta i vrste bračnih razmjena. One su utkane u opću perspektivu ljudskog društva, koja svrstava to djelo podrobne etnografske analize među glavna klasična djela filozofije i antropologije. Važna pojašnjenja tog rada, kao i važni eseji o temama koje su izravnije povezane sa strukturalnom lingvistikom i komunikacijskom teorijom, mogu se naći u Strukturalnoj antropologiji (2 sveska, Pariz, 1953-73.), gdje se očitava i njegovo kasnije bavljenje mitom. Totemizam danas (Pariz, 1962.) uskoro je slijedila Divlja misao (Pariz, 1962.), a te su dvije knjige ponudile interpretaciju logike totemističkih sustava i samog takozvanog totemizma, koja tvori vododjelnicu, moderne kognitivne i filozofske antropologije. Čitatelji su također uvedeni u proučavanje mita, koje je proteklih godina zauzelo gotovo svu Lévi-Straussovu pozornost i dalo četiri goleme monografije – njegove Mitologike (Pariz, 1964-72.). Intelektualna autobiografija Tužni tropi (Pariz, 1955.) vrijedan je komentar i izlaganje njegove rane misli.

Kôd svih kôdova: strukturalizam

Udžbenik neke zamišljene duhovne povijesti u kojemu ne bi bilo riječi o Claudeu Lévi-Straussu zasigurno ne bi bio pravi izvor znanja XX. stoljeća. Claude Lévi-Strauss jedan je od znanstvenika i intelektualaca bez kojeg bi društvena znanost današnjeg doba bila bitno siromašnija. Pa ipak, kada bismo njegovo djelo željeli pobliže svrstati u čvrste disciplinarne obrasce, nastali bi veliki problemi. Je li on filozof? Sociolog? Antropolog? Lingvist? U svakome od tih područja njegovo se djelo osporava, ali jedno je sigurno: kada bismo o djelu diplomiranog filozofa i pravnika Claudea Lévi-Straussa raspravljali isključivo u okviru predratne empirijske američke antropologije, kako se često i čini, njegovo bi djelo bilo neshvaćeno i gotovo zaboravljeno. Često se tvrdi da su Straussovi empirijski doprinosi na području terenskog istraživanja skromni, da njegovu važnost

treba tražiti u onoj tradiciji akademske, salonske antropologije kojoj pripadaju Frazer, Durkheim i Lévi-Bruhl. Zato je prava sreća što se disciplinarne granice ne podudaraju s intelektualnim utjecajem. Možda je zbog toga Lévi-Strauss na početku svoje *Strukturalne antropologije* jasno razdvojio zadatke etnologije i etnografije, kako bi na području etnologije, tj. na području proučavanja zakonitosti funkcioniranja društva, njegove misli mogle dobiti svoj puni zamah.

Biografija Lévi-Straussa vrlo je zanimljiva i poučna je propedeutika u njegovo djelo. Claude Lévi-Strauss rođen je u Bruxellesu godine 1908. u židovskoj obitelji u kojoj je vladala strast prema likovnoj i glazbenoj umjetnosti. One će se, kako ćemo vidjeti, često pojavljivati na stranicama njegovih djela i nećemo izreći neistinu ako njegovo djelo shvatimo kao jedno vagnerijansko umjetničko djelo u kojemu se zbrajaju mitovi, znanja, osjećaji i najrazličitiji umjetnički oblici. S druge strane, prema vlastitim riječima, od predaka nije naslijedio vjeru, nego jednu riznicu starinskih predmeta i stav koji izriče na sljedeći način: "Bolje se sporazumijevam s vjernicima negoli s racionalistima koji traže objašnjenje za sve i po svaku cijenu. Vjernici u najmanju ruku imaju smisao za tajanstveno, za one tajne koje po mome mišljenju misao ne može razriješiti." Koliko u tome ima paradoksalnosti za one koji Lévi-Straussa nazivaju apsolutnim racionalistom! Lévi-Straussov životopis pun je lutanja, slučajnosti i paradoksa. U šesnaestoj je godini bio oduševljen Marxom, Proudhonom i socijalističkim idejama; potom završava studij prava i filozofije, a naposljetku postaje i izvanredni profesor zbog teze s naslovom *Filozofski postulati teorijskog marksizma*. U to je doba, kako kaže, želio postati filozof socijalističke stranke. Poslije ispita za izvanrednog profesora, koji je položio pod utjecajem "neke droge", Lévi-Strauss se počinje zanimati za etnologiju i u 27. godini života postaje predavač sociologije na sveučilištu u Sao Paulu. Bila je to prilika da prvi put vidi antropologiju na djelu. Njegovi zapisi s putovanja po južnoameričkim tropima poslije su objavljeni pod naslovom *Tužni tropi*. Lévi-Strauss navodno nije volio ni studij ni život na sveučilištu, pa se četiri godine poslije vraća u Francusku, predaje na nekoliko provincijskih gimnazija, kratko sudjeluje u ratu, a 1941. izmiče progonima Židova i prima poziv Rockefellerove zaklade za predavanje na njujorškoj Novoj školi za društvena istraživanja. Potkraj rata postaje ataše za kulturu pri Francuskoj ambasadi u New Yorku. Njegov pravi teorijski rad počinje dakle tek 1948. u 40. godini života, objavljivanjem brojnih članaka i knjige *Elementarne strukture srodstva*. Uslijedile su knjige *Rasa i povijest* (1952.), dvotomna *Strukturalna antropologija* (1958.), *Totemizam danas* i *Divlja misao* (1962.), a od 1964. do 1968. slijedi objavljivanje četverotomnog dijela *Mitologike*.

Vratimo se još časkom na Lévi-Straussov životopis. Čitajući njegovu knjigu intervjuja *Izbliza i izdaleka* (1988.), vidimo da je Lévi-Straussov život sastavljen od zanimljivih društvenih prizora i komadića. Za istim stolom i u istoj sobi s Lévi-Straussum sjede veliki filozofi Merleau-Ponty, Sartre, Camus, Simone de Beauvoir, Ricoeur, Lacan, Gurvitch, političari poput François Mitteranda, povjesničari Lerou-Gourhan, Fernand Braudel i Henry Focillon, informatičar Shannon, antropolozi Lowie, Kroeber, Boas, Margaret Mead i Ruth Benedict, lingvisti Jakobson i Benveniste, književnici Simone Weil i André Breton, slikari Marx Ernst, Georges Braque i još mnogi drugi. Za drugim pak stolom, s kojeg se katkada uzimalo koliko je trebalo, sjede najrazličitije veličine: od Marxa i Hegela do Freuda, Wagnera, Comtea, Durkheima, de Saussurea, Rousseaua i drugih. Izbor navedenih osoba i njihovih mišljenja teško bi mogao poslužiti kao ključ za razumijevanje Lévi-Straussove misli, osim ako ga ne shvatimo kao dio gotove "strukture" čije djeliće treba ponovno sastaviti u grandiozan mozaik u kojemu bi jedni pokraj drugih bili elementi matematike i glazbe, mita i teorije informacija, slikarstva i kulinarstva, botanike i magije, kemije i lingvistike, urbanizma i logike.

Što bismo već na prvi pogled mogli očekivati od mislioca koji želi sintetizirati navedena, tako različita, područja? Mogli bismo očekivati da ih pokuša srediti. Naše je očekivanje, naravno, opravdano. "Jednoga dana", kaže nam autor, "ležao sam na livadi uz liniju Maginot: na toj me je livadi najviše impresionirao jedan cvijet, njegova proporcionalnost i pravilnost konstrukcije, i to divljenje prema prirodnome skladu i poretku ostalo je u meni zauvijek." Lévi-Straussova filozofija počiva dakle na idealu reda i geometrijskog izlaganja, na traganju za smislom u latentnim strukturama koje nisu jasno uočljive u pojavnome životu. Čarobna riječ postaje struktura, jer se veze između raznorodnih podataka i sistematizacija ne mogu iscrpiti njihovim nabranjem i kronološkim izlaganjem. Brojni filozofski sustavi XIX. stoljeća samo su provizorni kôdovi slaganja

podataka, ali oni ne iscrpljuju one bezbrojne mogućnosti njihovih povezivanja. Moguće sistematizacije podataka samo su novi elementi beskonačnog slaganja skûpa u kojem su činjenice pokraj generalizacija, teorije pokraj podataka, logika pokraj svojeg sadržaja. Osnovna ideja, misao vodilja cijelog pokreta pod imenom *strukturalizam*, kojemu je Lévi-Strauss dao odlučujući ton, upravo je pokušaj da se nađe kôd svih kôdova, tj. da se sredi totalitet uz pomoć jednostavne formule. Taj je zadatak naravno osuđen na neuspjeh: jer svaki pokušaj da se nađe jednostavna formula za sve što postoji ili čak za sve što može postojati, samo geometrijskom progresijom umnaža polje činjenica za dalje slaganje. Ali ideal reda bio je samo norma.

Popis Lévi-Straussovih interesa, disciplina i njihove činjenične osnove na prvi pogled nema istu težinu. Lévi-Strauss, naime, pokušava strukturirati područje znanja, tehnika i ponašanja primitivnih društava, to znači njihova jezika, mitova, totema, magije, umjetnosti i sl. i rijetko proširuje područje svojih zaključaka na suvremeno društvo. Ali njega zapravo ne zanima etnografija, to jest sami ljudi i njihov način življenja, nego način mišljenja ili, još apstraktnije, ona sila koja tjera ljude da kaos podataka ili okolnoga svijeta dovedu u smislen red i cjelinu, to jest ona izvanvremenska logika koja strukturira nered prirodnoga života u smisleno kulturno jedinstvo. Podaci i tehnike kojima raspolažu primitivna plemena i suvremene civilizacije nisu isti, ali je ta izvanvremenska ili izvanpovijesna sila strukturiranja identična kod jednih i kod drugih. U tome se sastoji Lévi-Straussov panracionalizam, u kojemu se kako su mu egzistencijalisti zamjerali, zanemaruje subjekt, čovjek, aktivni čimbenik u transformaciji svijeta. Ali pođemo li od pretpostavke da je sila zbog koje smo prisiljeni strukturirati svijet kako bismo se u nj uklopili, identična za sve ljude, onda je djelatna uloga čovjeka u usporedbi s njom jako mala. Pojedincu uvijek stoji na raspolaganju neki ograničen skup povijesnih i prirodnih činjenica, i on ne može djelovati drukčije negoli da ih skuplja i rabi za svoje ciljeve, za strukture koje će sljedećim naraštajima opet poslužiti kao sirov materijal njihovih struktura.

Mitsku misao koja je svojevrsna teorijska paradigma tog univerzalnog strukturiranja, najprimjerenije ćemo objasniti Lévi-Straussovom pojmom *bricolage*, tj. uz pomoć aktivnosti domaćeg majstora. Kućni majstor ili "sam-svoj-majstor", skuplja predmete ili dijelove predmeta "koji uvijek mogu poslužiti". "Ti dijelovi imaju samo polovično određenu namjenu; ona je s jedne strane dovoljna da mu ne bude potreban poseban alat i poznavanje svih zanata, a s druge strane nedovoljna da svaki dio dobije točno i strogo određenu namjenu. Svaki dio jest skup konkretnih i mogućih odnosa istodobno; dijelovi su operatori, a mogu se upotrijebiti radi obavljanja bilo kakve radnje u sklopu jednog tipa." Drugim riječima, predmeti ili dijelovi predmeta koje skuplja domaći majstor, s jedne su strane već kulturno oblikovani, ali ga to ne sprečava da ih upotrijebi za konstrukciju potpuno različitih predmeta. Na isti se način rabe i elementi mitskog mišljenja. Kao što se dijelovi staroga stola mogu upotrebljavati za izradu ljestava, tako se i *mitemi* ili slike koje služe kao simboli, odnosno djelomično fiksirane kategorije, mogu upotrijebiti za neku drugu namjenu, tj. za drukčije oblikovanje i klasifikaciju stvarnosti. Istodobno njihova je uloga dvostruka: stari stol može služiti staroj namjeni ali isto tako može postati dio potencijalno nove konstrukcije.

Krenemo li dalje razrađivati metaforu, vidimo da transformacije već gotovih kulturnih predmeta i kategorija nisu kontinuirane. Svako grupiranje elemenata samo je realizacija jedne od potencijalnih struktura. S druge strane, elementi od kojih je stvoren stol mogu se ponovno razložiti i oblikovati novu strukturu. Pogledajmo kako ta dvostranost strukturiranja izgleda na drugim područjima. U glazbi se niz tonova strukturiranih u vremenu zove kontrapunkt, a njihovo slaganje u istom vremenskom odsječku naziva se harmonija. U književnosti se priče ili bajke sastoje iz elemenata sastavljenih u vremenski niz. Ali odvojim li elemente priče u njezine sastavne dijelove, možemo zamisliti niz novih odnosa između razlučenih dijelova, to jest potencijalni niz novih priča, od kojih je ona ispričana samo jedna od zamislivih. Na isti se dvostruki način mogu strukturirati i drugi oblici kulture: oblačenje, ponašanje za stolom, oblikovanje jelovnika i sl. Ta dva suprotna strukturalna niza Lévi-Strauss označava parovima oporba: sustava i sintagme, metafore i metonimije ili paradigmatske serije i sintagmatskog lanca. Zbog lakšeg predočavanja recimo da vertikalnom nizu ili harmoniji odgovara sustav, paradigma ili metafora, a kontrapunktu ili horizontalnom nizu, sintagma (sintagmatski lanac) ili metonimija.

Metodu mitskoga mišljenja, ili mito-logiku, koja izražava one u društvu skrivene poruke, možemo izraziti i na sljedeći način. Pretpostavimo da poruku tvori 8 elemenata i da primatelj poruke u svakom nizu hvata samo manji broj elemenata koje šalje odašiljatelj poruke. Obavijest koju primatelj prima nalik je na orkestralnu partituru: u svakom nizu on hvata različite obavijesti iz iste cjelovite poruke. Ponavljanjem poruke, dobiva se harmonija iz osakaćenih kontrapunktnih melodičnih nizova. Cjelovita poruka, partitura ili strukturirani obrazac, zato je produkt elemenata poruke i instanci njezina slanja.

Tu metodu razlučivanja elementarnih struktura kojom će se pokazati da je ona tek element u totalitetu mogućih struktura, Lévi-Strauss je počeo već u svojoj prvoj knjizi o strukturama srodstva, ali puni je doseg dobila u njegovim *Mitologikama*. Dok se u prijašnjim radovima zadovoljio zatvorenim sustavima, tj. strukturama čiji su se elementi mogli razlučiti, pobrojati i nanovo strukturirati, i dok se tim postupkom moglo anticipirati empirijsko nalaženje "odsutnih struktura", u *Mitologikama* Lévi-Strauss je pokušao pokazati kako funkcionira strukturiranje i transformiranje elemenata mitskog mišljenja čiji se iscrpni popis zapravo ne poznaje. Pridružujući *mitemima* elemente jezičnih, društvenih, umjetničkih i drugih sustava, zadatak je postao neizvediv. Na kraju svojega životnog djela Lévi-Strauss diskretno pretvara znanstveni zadatak u predmet totalnog umjetničkog djela. Tako se onaj početni kaos kojeg je trebalo strukturirati, ponovno pretvara u kaos, ovaj put u genijalan kaos struktura. Evo kako to kaže Strauss na kraju *Mitologika*: "Zar ova slika nije upravo slika samog čovječanstva i slika svih manifestacija života: ptica, leptira, školjaka i drugih životinja, biljaka i cvjetova, čija evolucija razvija i mijenja oblike, ali uvijek samo zato da bi se završili i da na kraju, od prirode, od života, od čovjeka, od svih tih istančanih i profinjenih djela kao što su jezici, društvene institucije, običaji, umjetnička remek-djela i mitovi, da od svega toga, kad utrnu posljednje svjetlosti vatrometa, ne ostane ništa, ama baš ništa?"

Vratimo se zato jednostavnijim strukturama i jednostavnijim metodama, našem domaćem majstoru. Njemu su na raspolaganju uvijek ograničena sredstva, ograničen broj predmeta. Osim toga on mora raspolagati s još elementarnijim "znanjima". Ta elementarna "znanja" sastoje se, prema rezultatima strukturalne lingvistike, od parova binarnih oporba. Naš domaći majstor mora na neki način znati gdje je spremio svoje predmete: gore ili dolje, lijevo ili desno, sprijeda ili straga, unutra ili vani. On ih, ovisno o karakteru predmeta koje slaže, može poslagati i na drugi način: sjeverno ili južno, u hladno ili toplo, na nebo ili na zemlju. Predmeti također mogu biti dobri ili loši, ugodni ili neugodni, opasni ili susretljivi, vlažni ili suhi, mali ili veliki. Bez obzira na to kako ih spremao, on se mora služiti parovima binarnih oporba. Poslije, on ih može ponovno razložiti na nove – recimo: desno gore ili lijevo dolje. Ali prema Straussu, izbor tih oporba nije slučajna, kao što ni u jeziku oporba samoglasnika i suglasnika nije slučajna, i taj "nužni izbor" dovodi do novih veza između predmeta i ideja.

Uzmimo za primjer Straussov poznati "kulinarski trokut". Svako društvo na određeni način zadovoljava glad. Ono može pripremati namirnice ili ih jesti sirove. Na djelu su zato dva para binarnih oporba: oporba kulture i prirode, i oporba prerađenoga i neprerađenoga. Pripremljeno jelo je prerađeno na planu kulture, trulo je prerađeno na planu prirode, a sirovo je neprerađeno jelo između prirode i kulture. Tom trokutu, uz pomoć intelektualne gimnastike, kako kaže Edmund Leach, odgovara jedna razvijenija struktura, struktura načina kuhanja i prirodnih elemenata: 1. *Pečenje* je proces u kojemu se meso dovodi u vezu s vatrom bez posredovanja kulturne sprave, 2. *Pirjanje* je proces kojim se sirova hrana svodi na razlaganje slično prirodnom truljenju, ali zahtijeva posredovanje vode i posude, predmeta kulture, 3. *Dimljenje* je proces laganog ali potpunog pripremanja bez kulturne sprave ali posredstvom zraka. Tako pečenju odgovara vatra bez kulture, pirjanju voda s kulturom, a dimljenju zrak bez kulture. Pečenje i dimljenje su prirodni procesi, a pirjanje je kulturni, ali s obzirom na krajnje proizvode dimljena hrana pripada kulturi, a pečena i pirjana pripadaju prirodi. Osnovna misao takvog strukturiranja jest u činjenici da ljudska bića uz pomoć društvenih konvencija određuju što jest a što nije hrana. Budući da je hrana spoj prirodnih i kulturnih činjenica, Strauss pretpostavlja da postoji shematska homologija između vrsta hrane i društvenih konvencija. Razrada Straussove homologije prirode i kulture s obzirom na hranu pokazuje da transformacijom osnovne strukture dobivamo vrste jela koje se

stupnjuju prema društvenom ugledu, prema načinu i vremenu serviranja, prema primjerenosti određenom spolu ili stanju zdravlja, a ta struktura jest temelj nove strukture, strukture ponašanja za stolom.

U takvom postupku vidimo bitnu razliku između dotad u antropologiji prevladavajuće funkcionalističke teorije i strukturalizma. Dok za funkcionalizam stvari služe primarno za zadovoljavanje određenih kulturnih potreba, za strukturalizam su stvari primarno predmet mišljenja. Strauss to izriče efektnom formulom: namirnice, kao i totemske vrste nisu samo *dobre za jelo*, nego su ponajprije *dobre za mišljenje*. Stvari su dakle primarno elementi strukturiranja mišljenja, a tek neizravno elementi zadovoljavanja ostalih fizioloških ili ekonomskih potreba. Fiziologija i ekonomija su tako derivati osnovne misaone i racionalne strukture.

Prema Lévi-Straussu postoje tri elementarne strukture, koje proizlaze iz funkcionalnih oblika razmjene: 1. *razmjena žena*, koja utječe na strukturu srodstva; 2. *razmjena dobara*, koja utječe na društveno-ekonomsku strukturu i 3. *razmjena informacija*. Iz tih funkcionalnih elemenata proizlaze ostale strukturalne permutacije koje se mogu iskazati i u obliku zakonolikh relacija: primjerice, egzogamija pretpostavlja otvorenost i na planu društvene organizacije upućuje na totemsku ravnopravnost, dok endogamija upućuje na zatvorenost kasta i njihovu hijerarhičnost. Ili: binarna oporba “zatvorenost – otvorenost” s obzirom na razmjenu informacija odgovara paru “autohtonost – razvoj”, što se može izreći i na sljedeći način: što je kultura zatvorenija to je autohtonija ali dekadentnija, ili obratno: što je kultura otvorenija, to će više gubiti identitet, ali će biti progresivnija.

Permutacije elementarnih ili deriviranih struktura tipična su karakteristika Straussova stila i verbalne i matematičke kombinatorike, dajući mu ton znanstvene strogosti. Uz pomoć te antropološke algebre, Strauss je otkrio ili konstruirao brojne skrivene veze između različitih oblika ljudskoga znanja, ali to povezivanje najdisparatnijih stvari često nalikuje na verbalnu igru čija se pravila mijenjaju u skladu s novim predmetima, pa nas obuzima opravdan strah da njegovu metodu nećemo moći slijediti. Iz strogosti stvorenih struktura probija svojstvena strast prema igri strukturiranja, strast koja poprima hladan i strog znanstveni oblik. Jednom je prigodom spisateljica Simone de Beauvoir tako točno opisala Lévi-Straussovo proturječje: “Plašio me je svojom hladnokrvnošću, ali se njome vješto igrao; bio mi je jako zabavan kada je nezainteresirano, mrtvačkoga lica svojim slušateljima izlagao ludilo strasti.” Ali to proturječje nije samo Lévi-Straussovo. “Osnovna oporba”, kaže Strauss, “majka sviju drugih što ih u izobilju ima u mitovima jest baš ona koju iskazuje Hamlet u obliku ipak previše lakovjerne dileme. Jer čovjeku nije sudbinom dano da bira između biti ili ne-bitu.”

Izvjestan mentalni napor... koji će nestati samo kada i čovjek nestane sa svjetske pozornice prisiljava ga da prihvati dvije proturječne očitosti od čijeg sudara podrhtava njegova misao. Da bi neutralizirao njihovu suprotnost, on stvara beskonačan niz drugih binarnih distinkcija koje ne uspijevajući riješiti onu prvu antinomiju, čine samo to da se ona u sve manjim rasponima umnožava i održava.”